

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.102:343.985(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.3.11>

Влада Олександрівна Гусєва,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 1,
кафедра криміналістики та судової експертології (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,
e-mail: v.guseva989@ukr.net;

Крістіна Андріївна Романаускас,

*доктор філософії за спеціальністю «Право»,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України (докторант);*

 <https://orcid.org/0009-0006-9545-9755>,
e-mail: kristina.r7@ukr.net

**МЕХАНІЗМ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НАДАННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ**

У статті наголошено, що криміналізація правопорушень у сфері професійної правничої допомоги покликана забезпечити законність, незалежність адвокатури та довіру суспільства до цього інституту. Особливу увагу приділено механізму злочинної діяльності, розвиток уявлень про який пройшов шлях від опису способів учинення до сучасного розуміння його як складної динамічної системи. Встановлено, що цей механізм охоплює взаємодію суб'єкта, потерпілого, обстановки, способу дії та наслідків, посідаючи проміжну позицію між способом учинення та криміналістичною характеристикою. З'ясовано, що злочини проти адвокатів становлять окрему групу правопорушень високої суспільної небезпеки, а дослідження їх механізму є передумовою створення ефективних методик розслідування.

Ключові слова: злочин, механізм злочину, правнича допомога, адвокатура, адвокат, захисник, представництво особи.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Будь-які кримінально карані діяння, пов'язані зі здійсненням правозахисної діяльності, зокрема у сфері професійної адвокатської

практики, суттєво підривають довіру до інституту адвокатури як ключового елемента демократичної правової держави. Їхня суспільна небезпека лише зростає, адже вони вчиняються особами, які володіють спеціальними знаннями та процесуальними повноваженнями. Це дає їм можливість впливати на перебіг судового розгляду та фактично визначати його результат. Такі дії становлять безпосередню загрозу правам і свободам людини, оскільки можуть не лише унеможливити досягнення цілей захисту або представництва, а й, навпаки, сприяти їх порушенню.

Кримінальна активність у сфері правничої допомоги руйнує принципи змагальності та рівності сторін, спотворює механізми доказування й перешкоджає встановленню істини у кримінальному провадженні. Сучасні прояви таких діянь відзначаються особливою складністю. Додаткової ваги проблемі надають міжнародні стандарти захисту незалежності адвокатури, які покладають на державу обов'язок забезпечувати ефективні гарантії протидії зловживанням у цій сфері. Для України, що перебуває на шляху євроінтеграції, надзвичайно важливою є гармонізація національних механізмів протидії злочинності із практикою європейських країн.

Виконання завдання з протидії злочинності неможливе без ґрунтовного дослідження механізму злочинної діяльності. Особливої уваги потребують закономірності цього механізму у сфері професійної правничої допомоги. Їхнє вивчення дозволить виявити типові схеми пропихування поведінки, розробити ефективні рекомендації щодо їх попередження та створити науково обґрунтовані криміналістичні методики, що сприятимуть підвищенню ефективності досудового розслідування й забезпеченню довіри суспільства до системи правосуддя.

Стан дослідження проблеми

Однією із ключових складових предмета криміналістичної науки є пізнання закономірностей злочинної діяльності. Такий підхід є необхідною передумовою формування ефективних і науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень різних категорій. Дослідження механізму злочинної діяльності дає змогу з'ясувати специфіку підготовки, вчинення та приховування злочину, встановити його причинно-наслідкові зв'язки та визначити оптимальні шляхи криміналістичної протидії. У зв'язку із цим протягом тривалого часу наукова увага була зосереджена на розробленні відповідних теоретичних засад і практичних рекомендацій. Ґрунтовний внесок у дослідження цих питань зробили В. Бахін, П. Біленчук, А. Волобуєв, А. Дундич, В. Журавель, В. Коновалова, О. Колесніченко, О. Литвинов, О. Пчеліна, Н. Сьоміна, В. Тіщенко, В. Шепітько, В. Шевчук, М. Щербаковський та ін.

Водночас останнім часом науковці зосереджуються на вивченні окремих аспектів проблематики механізму злочину або механізму кримінально протиправної діяльності. У цьому напрямі вирізняються дослідження С. Князева [1], В. Мисливого [2], В. Попова [3], М. Старинського [4], С. Тюленєва [5], Т. Шевчук зі співавторами [6] та ін. Однак у науковій літературі механізм злочинної діяльності все ще залишається відносно малодослідженою проблемою, а у сфері надання професійної правничої допомоги – майже не розробленою. Це зумовлює потребу подальших комплексних розвідок, спрямованих на виявлення закономірностей, структури й особливостей злочинних проявів саме в цій сфері, що має принципове значення для належного функціонування системи правосуддя та захисту прав людини.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є комплексний аналіз і визначення специфіки механізму злочинної діяльності у сфері професійної правничої допомоги.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом виконання таких завдань: 1) з'ясувати особливості історико-правової еволюції уявлень про механізм злочину та його структуру; 2) визначити специфіку механізму злочинної діяльності у сфері надання професійної правничої допомоги з урахуванням ролі потерпілого, обстановки, способу дії та наслідків; 3) обґрунтувати значущість дослідження механізму кримінального правопорушення для розроблення спеціальних методик розслідування злочинів, що посягають на адвокатуру та інституційні гарантії незалежності правничої допомоги.

Наукова новизна дослідження

У статті вперше здійснено комплексний криміналістичний аналіз механізму злочинної діяльності у сфері професійної правничої допомоги. Уточнено його структуру, визначено обов'язкові та факультативні елементи (потерпілий, обстановка, спосіб учинення, особа злочинця, мотиви та цілі, а також сліди, знаряддя і засоби). Обґрунтовано положення, що злочини проти адвокатів становлять окрему криміналістичну групу, яка потребує спеціальних методик розслідування. Запропоновано авторське бачення співвідношення понять «спосіб злочину», «механізм злочину» та «криміналістична характеристика», що дає змогу виробити нові підходи до планування й організації судового розслідування.

Виклад основного матеріалу

Криміналістика від початку свого розвитку зосереджувалася на функціональній стороні злочинної діяльності: де, коли, яким способом і за яких умов учинено суспільно небезпечне діяння. Проте тривалий час не існувало універсального терміна, який би повно й точно охоплював цю сферу дослідження. Лише у 70-х рр. XX ст. утвердилось

поняття «механізм злочину». Відтоді криміналістику почали визнавати як науку про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про подію та її учасників, а також про способи використання цієї інформації [7].

Розвиток концепції механізму злочину відбувався поетапно. Перший період (1892–1971) характеризувався накопиченням емпіричних даних про способи вчинення та приховування злочинів, започаткованим працями Г. Гросса. Спосіб злочину став невід’ємним елементом предмета криміналістики, оскільки він визначає напрям розслідування й вирішення завдань кримінального провадження. Другий етап (1971–1997) був позначений формуванням теоретичних засад і концептуалізацією поняття «механізм злочину», до складу якого поряд зі способом учинення почали відносити сліди злочинної діяльності та поведінку потерпілих. Із початку 2000-х рр. спостерігається становлення сучасного підходу, що ґрунтується на комплексному розумінні механізму злочину у взаємозв’язку із кримінологією та судовою практикою. Дослідження (А. Волобуєв та ін.) підтвердили, що механізм злочину – це об’єктивна реальність, функціональна сторона злочинної діяльності, яка формує джерела криміналістично значущої інформації та забезпечує можливість побудови слідчих версій, ідентифікації суб’єктів та кваліфікації дій [8].

Проблематика механізму злочину розроблялася багатьма вченими, проте й досі залишається дискусійною. Єдиного підходу до визначення цього поняття і його співвідношення з іншими категоріями криміналістики не вироблено. У сучасній літературі виокремлюють кілька підходів: одні дослідники розглядають механізм злочину як систему процесів підготовки, вчинення та приховування злочину; інші – як динамічну взаємодію суб’єкта, жертви, предмета посягання, обстановки, способу дії та слідів. Українські вчені (Н. Ахтирська, А. Волобуєв, А. Дундич, С. Зав’ялов, М. Салтевський, В. Тіщенко та ін.) запропонували низку моделей його структури. Зокрема, М. Салтевський виокремлював суб’єктів, засоби, предмет і сліди злочину [9, с. 40–41]; А. Дундич акцентувала увагу на багаторівневій організації механізму та його зв’язку із кримінологічною категорією злочинної поведінки [10]; С. Зав’ялов уважав, що спосіб учинення є лише елементом механізму, до складу якого входять усі складові кримінальної події [11, с. 7]; В. Тіщенко пропонував розглядати механізм як процес, що охоплює підготовку, реалізацію та приховування злочину у взаємозв’язку з обстановкою, мотивами й діями співучасників [12, с. 143].

Подальші дослідження (А. Волобуєв, О. Пчеліна, Н. Сьоміна, В. Журавель, В. Гусева та ін.) розширили зміст поняття «механізм злочину», трактуючи його як складну динамічну систему взаємодії

суб'єкта злочину, обстановки, предмета посягання, способу дії та їхніх відображень у матеріальній і психічній реальності.

У науковій літературі висвітлено й інші наукові підходи до визначення структури механізму кримінального правопорушення (злочину). Зокрема, В. Тищенко та І. Загородній зазначають, що механізм кримінального правопорушення є системою взаємопов'язаних елементів, що охоплюють дії з підготовки злочину, його безпосереднього вчинення та приховування, а також використані знаряддя, засоби й уміння їх застосування. Важливим компонентом є зміст і характер взаємодії співучасників, а також послідовність їхніх контактів із різними об'єктами й особами – потерпілими, іншими учасниками кримінального провадження, обстановкою події чи предметом посягання. Отже, учені констатують, що поняття «механізм злочину» є більш широким за категорію «спосіб учинення злочину», адже охоплює не лише окремі дії з підготовки, реалізації чи приховування злочину та використані при цьому засоби, а й систему взаємодії між учасниками протиправної діяльності. При цьому поняття «механізм кримінального правопорушення» є вужчим порівняно з категорією «криміналістична характеристика», яка передбачає комплексний опис і аналіз усіх елементів злочинної діяльності певного виду: особи злочинця, потерпілого, обстановки, предметів та наслідків посягання. Враховуючи це, механізм злочину розглядається дослідниками як структурно-функціональна та змістовно-хронологічна модель злочинної події, що демонструє взаємозв'язки між її ключовими елементами, тоді як криміналістична характеристика відображає цілісну систему ознак злочинної діяльності, до складу якої входить і сам механізм [13, с. 145–146].

У сучасній криміналістиці механізм кримінального правопорушення посідає ключове місце, оскільки забезпечує нерозривний зв'язок між теоретичним осмисленням злочинної діяльності та практикою її розслідування. Щодо сутності цієї категорії, то нам імпонує визначення, сформульоване В. Журавлем, який зазначав, що під ним слід розуміти «внутрішню замкнуту динамічну систему процесів і станів розслідуваної події, що виникають у ході взаємодіючих у злочині осіб, матеріальних об'єктів, генерує виникнення джерел криміналістично значущої інформації, тобто механізм злочину лише обумовлює виникнення слідів. У свою чергу, сліди як наслідки і як результат відображуваного процесу виходять за межі внутрішньої структури (будови) механізму злочину» [7, с. 169].

Керуючись висвітленими в юридичній літературі підходами, вважаємо, що з'ясування особливостей механізму злочинної діяльності у сфері надання професійної правничої допомоги має здійснюватися з урахуванням кримінально-правових характеристик, насамперед

елементів складу кримінального правопорушення (оскільки саме вони визначають вихідні орієнтири для встановлення факту вчинення суспільно небезпечного діяння), а також криміналістично значущих закономірностей злочинної діяльності.

Зауважимо, що у криміналістичному аспекті кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері надання професійної правничої допомоги, становлять окрему класифікаційну групу, адже посягають на специфічні суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням незалежності адвокатури та гарантіями надання правничої допомоги. До таких кримінальних правопорушень передусім належать посягання на життя та здоров'я адвокатів і представників осіб, зокрема вбивства, замах на вбивство, застосування насильства чи висловлення погроз, що кваліфікуються за статтями 398 і 400 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Не менш небезпечними є злочини, спрямовані на порушення безпеки та свободи адвокатської діяльності, що полягають у незаконному втручанні в роботу захисника чи представника, створенні перешкод у доступі до клієнта, блокуванні участі у процесуальних діях, тобто в діяннях, які підривають саму можливість здійснення правничої допомоги.

Окрему групу становлять майнові посягання, спрямовані на залякування або тиск на адвоката, як-от: умисне знищення чи пошкодження його майна, підпал автомобіля, офісу, псування документів чи техніки. Такі діяння передбачені ст. 399 КК України. Не можна оминути і кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням адвокатської таємниці та конфіденційності спілкування адвоката з клієнтом, зокрема незаконне збирання, використання чи розголошення інформації, що становить адвокатську таємницю, у тому числі із застосуванням технічних засобів контролю. До категорії кримінально караних діянь у сфері правничої допомоги належать і посягання на інституційні гарантії незалежності адвокатури, серед яких представництво в суді без належних повноважень (ст. 400-1 КК України).

Загалом ці кримінальні правопорушення можна охарактеризувати як такі, що посягають на різні об'єкти: життя, здоров'я, майно адвокатів, їхню професійну діяльність, а також на інституційні гарантії незалежності адвокатури. Вони вчиняються різними суб'єктами – від учасників кримінального провадження та посадових осіб органів влади до сторонніх осіб, зацікавлених у результатах справи. Способи їх реалізації відзначаються значною різноманітністю – від фізичного впливу і психологічного тиску до майнових посягань, процесуальних зловживань тощо. Наслідки цих злочинів вирізняються високим рівнем суспільної небезпеки, адже вони не лише завдають шкоди конкретним потерпілим, а й підривають авторитет адвокатури, унеможливають

здійснення правосуддя та послаблюють довіру суспільства до правової системи загалом.

Визначаючи особливості структури механізму кримінальних правопорушень цієї групи, необхідно враховувати типові відомості про обстановку вчинення (зокрема про місце і час), характерні способи протиправної поведінки (у тому числі підготовку та приховування), а також типові відомості про особу злочинця та потерпілого. Саме такий підхід забезпечує формування обґрунтованих слідчих версій, належну організацію та планування розслідування, своєчасне встановлення особи винного, реалізацію процесуального інтересу потерпілого, а також коректну кримінально-правову кваліфікацію дій суб'єкта злочину.

Проведений аналіз складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із діяльністю адвокатів та інших учасників системи надання правничої допомоги, дає підстави стверджувати, що одним із ключових елементів механізму злочинної діяльності є потерпілий. Важливо враховувати його професійний статус, функціональні обов'язки та поведінкові особливості до, під час і після вчинення кримінального правопорушення. Це зумовлюється тим, що саме протиправний вплив на потерпілого формує основу протиправної взаємодії та визначає характер кримінального правопорушення.

Крім того, суттєве значення має обстановка вчинення діяння, яка визначає просторово-часові та соціально-психологічні умови вчинення кримінального правопорушення, а також зумовлює формуванню слідчої картини. Вона є тим інформаційним базисом, на підставі якого встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між діями суб'єкта та наслідками для потерпілого чи суспільства.

У структурі механізму злочинної діяльності у сфері надання професійної правничої допомоги можна виокремити обов'язкові та факультативні складові. До *обов'язкових* належать: відомості про потерпілого та його діяльність; дані про обстановку вчинення злочину (місце, час, соціальне середовище); спосіб учинення діяння; відомості про особу злочинця з його мотивами і цілями. До *факультативних* складових відносять сліди злочинної діяльності, знаряддя й засоби, що застосовуються винною особою.

Таким чином, механізм злочинної діяльності у сфері надання правничої допомоги є складною системою взаємопов'язаних, криміналістично значущих елементів, кожен з яких потребує поглибленого дослідження задля формування повної та обґрунтованої криміналістичної характеристики і подальшого розроблення спеціальної методики розслідування таких правопорушень.

Висновки

Законодавча криміналізація діянь у сфері надання професійної правничої допомоги спрямована передусім на дотримання законності, недопущення підриву незалежності адвокатури та зменшення довіри до інституту адвокатури як неурядової самоврядної правозахисної інституції.

Розвиток уявлень про механізм злочину має історичний і багатоступінний характер: від перших спроб опису способів учинення злочинів до формування цілісної теоретичної концепції, яка охоплює всі структурні елементи кримінальної події.

Сучасне розуміння цієї категорії виходить за межі вузької прив'язки до способу вчинення діяння та передбачає врахування взаємодії суб'єкта злочину, потерпілого, предмета посягання, обстановки і наслідків. Крім того, співвідношення між поняттями «спосіб злочину», «механізм злочину» та «криміналістична характеристика» свідчить, що механізм є проміжною категорією: він ширший за спосіб, але вужчий за криміналістичну характеристику, що охоплює всі ознаки кримінально протиправної діяльності певного виду.

Особливе значення у структурі механізму кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері надання професійної правничої допомоги, має потерпілий, адже саме його професійний статус і діяльність зумовляють характер протиправного впливу. Важливими складовими виступають також обстановка вчинення діяння та спосіб його реалізації, які формують інформаційну основу для побудови слідчих версій і збирання доказів. Наявність обов'язкових (потерпілий, обстановка, спосіб учинення, особа злочинця з мотивами й цілями) та факультативних (сліди, знаряддя, засоби) елементів механізму визначає багаторівневість його структури.

Таким чином, механізм злочинної діяльності у сфері надання професійної правничої допомоги доцільно розглядати як складну динамічну систему, що відображає причинно-наслідкові зв'язки між усіма учасниками й умовами кримінальної події. Його дослідження є необхідною передумовою для формування повної криміналістичної характеристики та створення спеціальної методики розслідування злочинів цієї категорії, що, своєю чергою, сприятиме підвищенню ефективності протидії посяганням на адвокатуру, окремих захисників і забезпеченню належного рівня гарантій правничої допомоги в Україні.

Список бібліографічних посилань: 1. Князєв С. В. Криміналістичне розуміння механізму вчинення злочину та його значення для розслідування кримінальних проваджень. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22), т. 3. С. 311–315. 2. Мисливий В. Механізм кримінального правопорушення, пов'язаного з порушенням правил безпеки дорожнього

руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 202–209. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-202-209>. **3.** Попов В. Ю. Механізм втручання в діяльність представників органів державної влади: складові та практичне значення. *Соціологія права*. 2024. № 3–4 (46–47). С. 151–156. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.26>. **4.** Старинський М. В. Механізм порушення митних правил та його особливості. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 7. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14786419>. **5.** Тюленев С. А. Механізм злочинної діяльності, спрямованої на протиправне заволодіння активами суб'єктів господарювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105), ч. 1. С. 180–188. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.17>. **6.** Шевчук Т. А., Мусійко А. А., Ященко А. М. Особливості механізму вчинення воєнних насильницьких злочинів, пов'язаних зі звірствами. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 33, № 3. С. 223–236. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.19>. **7.** Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с. **8.** Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с. **9.** Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с. **10.** Тіщенко В. В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. № 27. С. 139–145. **11.** Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину. *Форум права*. 2008. № 1. С. 125–129. URL: https://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2008_1_23.pdf (дата звернення: 17.08.2025). **12.** Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину і сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 21 с. **13.** Тіщенко В. В., Загородній І. В. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 94. С. 141–147. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.17>.

Надійшла до редколегії 20.08.2025

Прийнята до опублікування 15.09.2025

Husieva V. O., Romanauskas K. A. Mechanism for Committing Crimes in the Field of Professional Legal Assistance

The article emphasises that the legislative criminalisation of criminal offences in the field of professional legal assistance is necessitated by the need to protect the key values of the rule of law – compliance with the law, guaranteeing the independence of the legal profession and maintaining public trust in the legal profession as a self-governing human rights institution. It aims to ensure the stability of the legal aid institution and minimise the risks of external

interference that undermines its functioning. In this context, the study of the mechanism of criminal activity is of particular importance, since it is precisely this knowledge that is a prerequisite for the formation of scientifically sound methodological recommendations for the effective investigation of such crimes.

It has been determined that the victim occupies a special place in the structure of the mechanism of criminal offences against lawyers, since their professional status, functional duties and behaviour directly determine the nature of the unlawful influence. Another important element is the circumstances of the crime, which form the spatial, temporal, and socio-psychological conditions that determine the specifics of the evidence picture. It is the circumstances and the manner of action that form the basis for constructing investigative versions and further evidence collection.

It has been established that, from a criminalistic point of view, offences committed in the field of professional legal assistance constitute a special group, as they affect not only the life, health or property of lawyers, but also the institutional guarantees of the independence of the legal profession and the very possibility of carrying out legal activities. They are characterised by a variety of perpetrators, multiple methods of implementation and a high level of public danger, which undermines not only the rights of the specific victim, but also the authority of the legal profession as a whole.

In general, the mechanism of criminal activity in the field of professional legal assistance should be viewed as a complex dynamic system that reflects the cause-and-effect relationships between all participants in the event and the conditions for its implementation. Its thorough study is a necessary prerequisite for the formation of a complete criminalistic characterisation of these offences and the development of specialised methods for their investigation.

Keywords: criminal proceedings, crime, crime mechanism, legal assistance, Bar, lawyer, defence counsel, representation of a person.

